

УДК 341.645

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.56>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ РЕПРОДУКТИВНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ

Лебедева Ю.В.,

старший викладач кафедри теорії держави та права
Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Лебедева Ю.В. Міжнародно-правовий механізм захисту репродуктивних прав людини: ефективність та перспективи імплементації.

Стаття присвячена аналізу міжнародно-правових механізмів захисту репродуктивних прав людини, зокрема ефективності їх імплементації в національні правові системи. Акцентовано увагу на тому, що репродуктивні права є важливою складовою прав людини, адже охоплюють базові права на здоров'я, свободу вибору та недискримінацію в контексті репродукції.

Автор наголошує на важливості адаптації міжнародних стандартів до конкретних соціальних і культурних контекстів країн, що забезпечить їх більш ефективну імплементацію. Водночас, вказується на необхідності подальших досліджень у сфері юридичних інструментів, що забезпечать рівний доступ до репродуктивних послуг, а також акцентовано на ролі міжнародних організацій у цьому процесі.

Визначено, що основні виклики в імплементації міжнародних стандартів репродуктивних прав включають політичну нестабільність, обмежені економічні ресурси, а також негативні культурні та релігійні упередження, що часто стають на заваді прогресу у цій сфері. При цьому важливим аспектом, на думку автора, є роль освіти та підвищення обізнаності населення щодо своїх прав, а також необхідність більш тісної співпраці між міжнародними, національними та неурядовими організаціями для забезпечення доступу до репродуктивних послуг.

Запропоновано вдосконалити міжнародно-правові механізми шляхом посилення моніторингу виконання зобов'язань державами через введення обов'язкових санкцій для порушників, а також шляхом розробки більш чітких правових інструментів для забезпечення доступу до репродуктивних послуг для всіх громадян, особливо для найбільш уразливих груп населення. Підкреслено важливість впровадження більш гнучких механізмів, що враховують особливості національних правових систем, та адаптації міжнародних стандартів до місцевих умов без порушення основних прав людини. У статті наведено авторські пропозиції щодо розвитку правових механізмів на національному рівні та забезпечення реального доступу до репродуктивних послуг у відповідності до міжнародних стандартів, що є важливою складовою для подальшого розвитку та захисту прав людини в глобальному контексті.

Ключові слова: репродуктивні права людини, захист репродуктивних прав людини, міжнародні механізми захисту прав людини, доступ до репродуктивних послуг, ефективність захисту репродуктивних прав людини.

Lebedeva Yu.V. International legal mechanism for the protection of human reproductive rights: effectiveness and prospects for implementation.

The article is devoted to the analysis of international legal mechanisms for the protection of reproductive human rights, in particular the effectiveness of their implementation in national legal systems. The emphasis is on the fact that reproductive rights are an important component of human rights, as they encompass the basic rights to health, freedom of choice and non-discrimination in the context of reproduction.

The author emphasizes the importance of adapting international standards to the specific social and cultural contexts of countries, which will ensure their more effective implementation. At the same time, the need for further research in the field of legal instruments that will ensure equal access to reproductive services is indicated, and the role of international organizations in this process is also emphasized.

It is determined that the main challenges in the implementation of international standards of reproductive rights include political instability, limited economic resources, as well as negative cultural and religious prejudices, which often hinder progress in this area. In this regard, an important aspect,

in the author's opinion, is the role of education and raising awareness of the population about their rights, as well as the need for closer cooperation between international, national and non-governmental organizations to ensure access to reproductive services.

It is proposed to improve international legal mechanisms by strengthening monitoring of the implementation of obligations by states through the introduction of mandatory sanctions for violators, as well as by developing clearer legal instruments to ensure access to reproductive services for all citizens, especially for the most vulnerable groups of the population. The importance of implementing more flexible mechanisms that take into account the specifics of national legal systems and adapting international standards to local conditions without violating fundamental human rights is emphasized. The article presents the author's proposals for the development of legal mechanisms at the national level and ensuring real access to reproductive services in accordance with international standards, which is an important component for the further development and protection of human rights in the global context.

Key words: reproductive human rights, protection of reproductive human rights, international mechanisms for the protection of human rights, access to reproductive services, effectiveness of the protection of reproductive human rights.

Постановка проблеми. Захист репродуктивних прав людини залишається одним із найбільш актуальних викликів на сучасному етапі розвитку міжнародного права та прав людини. В умовах глобалізації, різноманіття культурних традицій та соціальних моделей, проблема ефективної імплементації міжнародних стандартів у сфері репродуктивних прав набуває особливої значущості.

З одного боку, міжнародні правові механізми сприяють формуванню загальних принципів, що мають бути забезпечені на національному рівні. Однак, реальність імплементації цих принципів в окремих країнах часто стикається з серйозними труднощами. Це включає в себе питання доступу до необхідних медичних послуг, обмеження права на аборт, дискримінацію в контексті репродуктивного здоров'я, а також недостатній рівень обізнаності громадян про свої права.

Необхідність більш глибокого аналізу міжнародно-правових механізмів, що забезпечують захист репродуктивних прав людини, та оцінка їх ефективності є ключовою проблемою, що порушено у цій статті. Існуючи на глобальному рівні, ці механізми не завжди здатні адаптуватися до реальних потреб і обставин конкретних країн, що створює виклики для їх повноцінної імплементації. Отже, проблема полягає в ефективності міжнародних інструментів у захисті репродуктивних прав та необхідності вдосконалення механізмів контролю за їх виконанням.

Метою цієї наукової статті є дослідження міжнародно-правових механізмів, що забезпечують захист репродуктивних прав людини, аналіз їх ефективності та виявлення основних викликів, пов'язаних з їх імплементацією.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика репродуктивних прав людини, їх міжнародно-правового захисту та ефективності імплементації в національні правові системи є предметом активних наукових дискусій як в українському, так і в зарубіжному науковому просторі. Сучасні дослідження зосереджуються на аналізі міжнародних стандартів у сфері репродуктивного здоров'я, впливу глобальних правозахисних механізмів, а також на особливостях їх впровадження в умовах воєнного стану, постконфліктного відновлення та трансформаційних процесів у сфері охорони здоров'я.

Серед українських дослідників вагомий внесок у розробку теми зробили М. Громовчук, Т. Длугопольська, І. Жаровська, О. Кашинцева, Ю. Лебедева, М. Маєрчик, М. Менджул, Л. Наливайко, Л. Паращук, М.О. Плахотнік, які аналізують правові, етичні та соціальні аспекти реалізації репродуктивних прав, зокрема в контексті біомедичних технологій, доступу до медичних послуг, рівності статей та захисту вразливих груп.

У міжнародному контексті фундаментальні дослідження здійснювали такі автори, як S. Gruskin, A. Ely Yamin, R. Petchesky, J. Sándor, G. Van Bueren, які аналізують репродуктивні права крізь призму міжнародного гуманітарного права. Їх праці присвячені механізмам правового захисту права на репродуктивне здоров'я, доступу до медичних послуг, гендерної справедливості, а також ролі міжнародних інституцій у моніторингу та забезпеченні цих прав. Значний внесок також зробили такі дослідниці, як P. Shah і J. Gher, які порушують питання інфертильності та її правового виміру в глобальній перспективі.

Утім, попри наявність вагомої теоретичної бази, існує потреба у поглибленому аналізі ефективності міжнародно-правових механізмів, зокрема у питаннях адаптації міжнародних норм до національного законодавства, практичних проблем імплементації репродуктивних прав людини. Особливої актуальності набуває вивчення цих процесів в умовах збройного конфлікту, внутрішнього переміщення осіб та погіршення доступу до медичних послуг.

Виклад основного матеріалу. Репродуктивні права людини є важливою складовою загального правового простору прав людини, оскільки охоплюють основні свободи та права, що забезпечують індивідуальну автономію, здоров'я та благополуччя в контексті репродуктивних функцій людини. Це поняття інтегрує права на вибір методів планування сім'ї, доступ до медичних послуг, а також право на недискримінацію, повагу до приватності та самостійність у прийнятті рішень у репродуктивній сфері.

Міжнародне право має важливе значення у ефективному забезпеченні репродуктивних прав, створюючи базу для національних правових систем і забезпечуючи механізми міжнародного контролю. Проте попри значні досягнення в зазначеній сфері, під час реалізації особою своїх репродуктивних прав усе ще виникають як правові, так і практичні виклики.

Важливо, що правове регулювання здійснюється за допомогою системного підходу, де взаємодіють різноманітні юридичні явища. Конкретна послідовність їх взаємодії виводиться у правознавстві як механізм правового регулювання. Структура цього механізму проявляється у визначеній послідовності включення різних юридичних засобів до процесу правового регулювання, зокрема через обов'язкові (що повторюються кожного разу) та факультативні (що застосовуються при регулюванні певних соціальних відносин) стадії [1, с. 220]. Міжнародно-правові механізми захисту репродуктивних прав людини є багатограними і включають декілька важливих елементів, кожен з яких має важливу роль у забезпеченні прав на репродуктивне здоров'я, на доступ до медичних послуг, а також на рівність у контексті репродуктивних виборів. Так, структура міжнародно-правових механізмів передбачає низку складових, що включають нормативно-правову основу, інструменти моніторингу та контролю, механізми впливу та санкцій, а також практичні засоби імплементації на національному рівні.

Основою міжнародно-правових механізмів є норми міжнародного права, що забезпечують базові права людини в контексті репродуктивних прав. До ключових актів належать: Загальна декларація прав людини (1948) [2], що закріплює принципи рівності, недискримінації та права на особисту свободу; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966) [3], що передбачає право на здоров'я, зокрема репродуктивне, та соціальне забезпечення; Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979) [4], що конкретизує права жінок, включаючи права у сфері репродукції; Міжнародна конференція з питань народонаселення та розвитку (1994) [5], що проголосила право на репродуктивну свободу невід'ємною частиною прав людини, а також закріпила право на доступ до контрацептивів та медичних послуг задля забезпечення репродуктивного здоров'я; Конвенція Організації Об'єднаних Націй про права дитини (1989) [6], що включає положення щодо захисту репродуктивних прав дітей і підлітків, а також обов'язок держав щодо надання їм необхідної медичної допомоги.

Крім того, існують регіональні механізми, такі як Європейська конвенція з прав людини (1950) [7] та Африканська хартія прав людини та народів (1981) [8], що також окреслюють права, пов'язані з репродукцією, у контексті здоров'я та благополуччя людини.

Зазначимо, що механізм реалізації міжнародних норм вимагає розробки інструментів моніторингу та контролю за виконанням державами взятих на себе зобов'язань. Найважливіші інструменти включають: 1) Комітети Організації Об'єднаних Націй. Найбільший моніторинговий орган – Комітет з прав людини [9] та Комітет з економічних, соціальних та культурних прав [3]. Ці комітети здійснюють огляд періодичних звітів держав щодо виконання зобов'язань за міжнародними договорами, зокрема щодо репродуктивних прав. Вони можуть надавати рекомендації державам для покращення імплементації стандартів, включаючи доступ до медичних послуг, контрацепції та абортів; 2) Комітет з ліквідації дискримінації щодо жінок Організації Об'єднаних Націй [4] є важливим органом для моніторингу виконання міжнародних зобов'язань щодо забезпечення рівних прав для жінок у репродуктивній сфері, зокрема щодо доступу до абортів, контрацепції, а також медичних послуг; 3) Всесвітня організація охорони здоров'я [10] надає технічну допомогу та розробляє рекомендації щодо репродуктивного здоров'я, зокрема щодо безпеки абортів, планування сім'ї та боротьби з репродуктивними захворюваннями. Важливо, що завдяки цим структурам міжнародне співтовариство має можливість формувати політику у сфері репродуктивних прав, надавати рекомендації та здійснювати контроль за їх виконанням у національних правових системах.

Так, впровадження міжнародних стандартів [11, 12, 13], зокрема у сфері репродуктивних прав людини, є критично важливим для забезпечення особистої автономії та здоров'я людини. Особливо актуальними є питання доступу до допоміжних репродуктивних технологій, серед яких сурогатне материнство, аборт та посмертне відтворення [14, 15, 16]. Забезпечення свободи репродуктивного вибору кожної людини є фундаментальним елементом прав людини, [17] однак ефективність реалізації цього та інших репродуктивних прав значною мірою залежить від наявності належного громадського контролю за діяльністю органів державної влади [18]. Громадянське суспільство ві-

діграє ключову роль у моніторингу та оцінці політик, сприяючи їх прозорості та підзвітності. Зміцнення верховенства права також є необхідною передумовою для забезпечення справедливого та недискримінаційного доступу до репродуктивних послуг, захисту прав людини в умовах соціальної та політичної нестабільності [19, 20]. Зокрема, у контексті України, призупинення міжнародної фінансової підтримки з боку поставило під загрозу діяльність організацій, що захищають права людини [21, 22]. За даними ООН-Жінки, понад 70% українських жіночих організацій повідомили про значні перебої в роботі [23]. Ці обставини підкреслюють необхідність зміцнення інституційної спроможності організацій громадянського суспільства та забезпечення сталого фінансування для ефективного захисту репродуктивних прав. Тільки за умов комплексного підходу, що включає міжнародну співпрацю, державну підтримку та активну участь громадськості, можна досягти реальних змін у цій сфері.

Висновки. Аналіз міжнародно-правових механізмів захисту репродуктивних прав людини виявляє ряд суттєвих проблем і викликів, що значно знижують ефективність їх імплементації на національному рівні. Незважаючи на те, що міжнародні правові норми, зокрема прийняті в рамках Організації Об'єднаних Націй, Європейського Союзу та інших міжнародних організацій, закріплюють основні принципи захисту репродуктивних прав, існує невідповідність між міжнародними стандартами та реальними можливостями їх ефективного реалізації у багатьох країнах. Перш за все, це стосується прав жінок на доступ до безпечних методів контрацепції, абортів, медичних послуг із забезпечення репродуктивного здоров'я та права на інформовану згоду.

Основними перешкодами на шляху ефективного імплементації міжнародних зобов'язань є соціокультурні бар'єри, політична нестабільність, недостатня правова база в окремих країнах, а також низький рівень освіти та обізнаності населення. Складність полягає також у відсутності обов'язкових санкцій для держав, що порушують міжнародні зобов'язання в сфері репродуктивних прав, що, в свою чергу, знижує ефективність міжнародного моніторингу та контролю.

Особливої актуальності дослідження набуває в умовах збройного конфлікту, внутрішнього переміщення осіб, гуманітарної кризи та обмеженого доступу до медичних послуг. Воєнні дії суттєво ускладнюють реалізацію репродуктивних прав, зокрема для жінок, дітей, біженців та осіб з інвалідністю. Недоступність базових медичних послуг, зростання ризиків сексуального насильства, відсутність належної інфраструктури і засобів захисту здоров'я створюють додаткові виклики для реалізації міжнародних стандартів у сфері репродуктивного здоров'я та прав людини.

Вважаємо, що для вдосконалення міжнародно-правових механізмів є доцільним:

1) Удосконалення моніторингових механізмів Організації Об'єднаних Націй та інших міжнародних організацій. Потрібно розробити більш дієві інструменти контролю за виконанням державами своїх зобов'язань щодо репродуктивних прав, зокрема шляхом введення санкцій та відповідних механізмів заохочення для тих країн, що демонструють високий рівень імплементації.

2) Посилення ролі національних правових систем. Необхідно створювати або вдосконалювати правові механізми на національному рівні, що забезпечують реальний доступ до репродуктивних послуг, зокрема через національні органи моніторингу та судові інстанції, що могли б захищати права громадян у випадках їх порушення.

3) Розробка адаптованих механізмів для різних регіонів та культурних контекстів. Міжнародні організації повинні враховувати специфіку культурних та соціальних умов кожної країни, намагаючись врахувати місцеві звичаї, при цьому не допускаючи порушення основних прав людини. Такий підхід сприятиме більш ефективній адаптації міжнародних стандартів до національних реалій.

4) Активізація освіти та підвищення обізнаності населення. Для забезпечення ефективного захисту репродуктивних прав необхідно значно поліпшити рівень інформованості населення про свої права. Це включає як освіту на рівні шкіл, так і програми для дорослих, спрямовані на підвищення обізнаності про репродуктивні права та здоров'я, доступ до медичних послуг.

5) Забезпечення правового захисту для вразливих груп населення. Особливу увагу слід приділити захисту репродуктивних прав для найбільш вразливих груп — жінок у конфліктних зонах, біженців, етнічних меншин, осіб з обмеженими можливостями, які часто стикаються з обмеженнями у доступі до репродуктивних послуг.

6) Розвиток міжнародної співпраці в галузі репродуктивного здоров'я. Важливо посилити співпрацю між державами, міжнародними організаціями та неурядовими організаціями для забезпечення загального доступу до репродуктивних послуг, особливо в країнах, що розвиваються, де проблема репродуктивного здоров'я ще не отримала належної уваги.

Таким чином, забезпечення ефективного міжнародного захисту репродуктивних прав людини потребує комплексного підходу, що враховує специфіку національних правових систем, соціальних умов і культурних традицій. Подальші дослідження у цій сфері повинні зосередитися на

розробці ефективних механізмів імплементації міжнародних стандартів, удосконаленні правових інструментів на національному рівні та забезпеченні ефективного доступу до репродуктивних послуг для всіх верств населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цвік М., Петришин О., Авраменко Л. Загальна теорія держави і права: підручник / ред. М. Цвік. Харків: Право, 2009. 584 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf.
2. Загальна декларація прав людини: Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text.
4. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 18.12.1979 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text.
5. International Conference on Population and Development (ICPD). *The official website of the United Nations Population Fund*. URL: <https://www.unfpa.org/events/international-conference-population-and-development-icpd>.
6. Конвенція про права дитини: Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
8. African Charter on Human and Peoples' Rights: of 01.06.1981. URL: <https://au.int/en/treaties/african-charter-human-and-peoples-rights>.
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.
10. Constitution of the World Health Organization: of 22.07.1946. URL: <https://www.who.int/about/governance/constitution>.
11. Наливайко Л., Лебедева Ю. Репродуктивні права людини: міжнародні стандарти, досвід України та Литви. *European Political and Law Discourse*. 2022. Т. 9, No. 4. С. 60–73. URL: <https://doi.org/10.46340/eppd.2022.9.4.6>.
12. Nalyvaiko L., Lebedieva Y. Human reproductive rights: international standards, experience of Ukraine and Lithuania : monograph. Modern scientific strategies of development, 2022. URL: <https://doi.org/10.51587/9781-7364-13395-2022-008-318-336>.
13. Наливайко Л.Р., Степаненко К.В. Міжнародно-правові стандарти прав людини: навч. посіб. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 184 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/3716/МПСПЛ_навч.%20посібник_05.06.19.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
14. Лебедева Ю.В. Нормативно-правове забезпечення реалізації права на посмертне відтворення військовослужбовців та інших осіб: зарубіжний досвід та регламентація в Україні. *Kyiv Law Journal*. 2024. № 1. С. 23–30. URL: <https://doi.org/10.32782/klj/2024.1.3>.
15. Лебедева Ю. Конституційне право на аборт у США: правова регламентація. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2024. Vol. 1, no. 2 (106). Р. 13–29. URL: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.106.1.13-29>.
16. Nalyvaiko L., Pryputen D., Verba I., Lebedieva Y., Chepik-Trehubenko O. The European Convention on Human Rights and the Practice of the ECtHR in the Field of Gestational Surrogacy. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 6. No. 2. Р. 206–2019. URL: <https://doi.org/10.33327/ajee-18-6.2-n000203>.
17. Лебедева Ю. Конституційно-правове забезпечення свободи репродуктивного вибору особи. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. No. 3. Р. 61–67. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.11>.
18. Наливайко Л., Савченко О. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади : монографія. Київ : ХайТек Прес, 2017. 276 с. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/2982/1/Наливайко%20Л.Р._Савченко%20О.В._монографія_.
19. Чепік-Трегубенко О.С. Принцип верховенства права: доктрина та судова практика. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3 (118). С. 121–127.
20. Чепік-Трегубенко О.С. Верховенство права у формуванні державної політики у сферах національної безпеки і оборони: теоретико-методологічний аспект. *Науковий вісник Дніпропе-*

- тровського державного університету внутрішніх справ. 2022. Спеціальний випуск № 2 (121). Держава і право України в умовах воєнного стану. С. 183–188.
21. Чернобук В.В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 437–440.
 22. Чернобук В.В. Захист прав дитини в умовах воєнних конфліктів: міжнародний досвід та Українські реалії. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 1291–1294.
 23. Major funding cuts undermine Ukraine's women's rights organizations' abilities to provide humanitarian aid at a crucial time of insecurity. *UN Women – Ukraine*. URL: <https://ukraine.unwomen.org/en/stories/pres-reliz/2025/03/pryzupynennya-finansovoyi-pidtrymky-ssha-stavyt-pid-zahrozu-diyalnist-orhanizatsiy-shcho-zakhyshchayut-prava-zhinok-v-ukrayini-rezultaty-opytuvannya>.